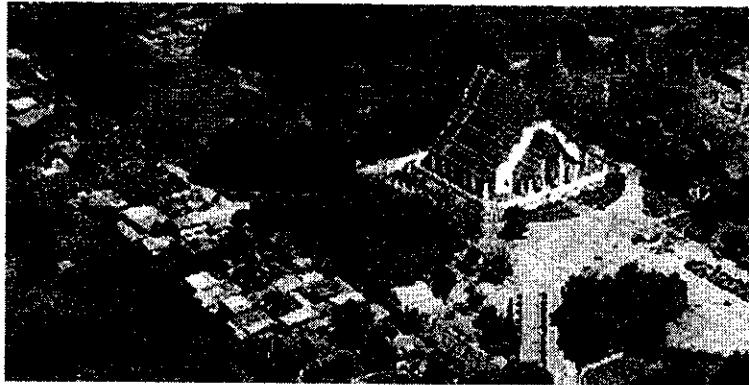

การสร้างเมืองของไทยในสมัยโบราณ

การสร้างเมืองในสมัยโบราณของไทยเป็นการสร้างเมืองโดยมีพื้นฐานจากความสัมพันธ์และเครือญาติ ครอบครัว พ่อ-ลูกเป็นพื้นฐาน คือมีเมืองต่างๆ ทั้งใหญ่และเล็กเข้ามาร่วมกัน เช่น สมัย อาณาจักรสุโขทัยจะมีเมืองหลวงและเมืองเล็กๆ เมืองเหล่านั้นถูกคูและป้อมรอบโดยเครือญาติในระบบอุปถัมภ์พึงพาอาศัยกัน

วิถีชีวิตของประชาชนในชุมชนยึดเกษตรกรรมเป็นหลักใหญ่โดยกษัตริย์จะอาศัย “ธรรม” เป็นหลักในการปกครองและอุปถัมภ์ศาสนาพุทธ ดังนั้นศูนย์กลางที่สนับสนุนรัฐและเมืองให้เป็นปึกแผ่น ประการสำคัญคือ วัด ส่วนกษัตริย์ถือว่าเป็นผู้ได้รับอภิ委托จากสวรรค์ (Mandate of Heaven) อย่างไรก็ตาม การปลูกฝังแนวความเชื่อท่ามกลางการปกครอง ดังกล่าว ยังคงไว้ด้วยการเคารพสิ่งอื่นด้วยเช่น พระมหาพญานาค ผู้ซึ่งปรากฏในพระราชนิพนธ์ “ไตรภูมิพะรรร่วง” ซึ่งเป็นวิธีการจัดระเบียบและประมวลความเชื่อในสังคมเข้าไว้ด้วยกัน โดยอาศัยคิดความเชื่อ ความศรัทธาในศาสนาพุทธ ดังนั้นการยึดเหนี่ยวทั้งในเมืองและชุมชนเมืองในสุโขทัยจึงอยู่ระหว่าง บ้าน-วัด-วัง คือ พระมหากษัตริย์จะทรงปกครองบ้านเมืองโดยยึดแนวทางพุทธศาสนาเป็น “ธรรมราช” และจัดระเบียบด้านศาสนาให้คนคิดเชื่อและศรัทธาไปในแนวทางเดียวกันเพื่อความร่มเย็นเป็นสุข (วารสารเมืองโบราณ 2519)

การสร้างบ้านแปลงเมืองในสมัยโบราณจะมีคติแบบโบราณซึ่งผู้นำทางวัฒนธรรมเช่น ฤๅษี หรือผู้ผู้เฝ้าผู้แก่ที่มีอิทธิพลทางความคิดในชุมชนหรือสังคมเป็นผู้สอนและกำหนดความคิด ความเชื่อ หรือ การปฏิบัตินั้นในกระบวนการสร้างบ้านแปลงเมือง ซึ่งความคิดดังกล่าวอาจได้รับการสืบทอดกันมา เช่น คติขอม, นอย, พระมหาภู วิธีการที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาได้แก่ การบูชาเทวตา ถมี ดังนั้นจึงมี ทั้งพิธีสงฆ์และพิธีพระราชพิธี ผีควบคู่กันไป เช่น คัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดในการสร้างบ้านแปลงเมืองที่ เรายกมาสร้างบ้านสร้างเมืองกันขึ้นนี้เรียกว่าคัมภีร์ “นครฐาน” ซึ่งใช้ในพิธีสถาปนากรุงเทพเป็น ราชธานี จะเริ่มต้นด้วยการฝังเสาหลักเมืองซึ่งท่านว่า “ให้ควันเทียนชัยหนัก 5 บาท” มีเครื่อง น้ำสการสำรับหนึ่งครั้นถึงวันจะสวัสดิพิธีจึงให้เชิญพระชัย พระธรรมมาในโรงราชพิธีกับทั้ง หลักเมืองและแผ่นศิลารองหลัก เลขบันตปิดดันหลักปลายหลัก และก้อนดินสี่ก้อน นาตรน้ำ 3 นาตร นาตรทรวย 1 นาตร เอาเข้ามาในแมลงสาบติดผูกหัวลงทั้งสองขั้น นิมนต์พระสงฆ์สวด ประปริตร 3 วัน คู่สวด 3 สำรับฯลฯ 5 องค์ สาวพราหมกุณาวา 3 องค์ สาวนครฐานประตร 2 องค์ เป็น 20 รูป พระราชาคณะ 15 รูป สิริรวมเป็น 35 รูปค่วยกัน”

นั่นเป็นพิธีสงฆ์หลักมีหน้าที่สาดบทมนต์ทุกบทที่เป็นสวัสดิมงคลแก่บ้านเมือง และบท มนต์ที่ปัดเศษนิยชัญ ไว้อิ่นๆ เช่น ธรรมีสาร เป็นต้น

ว่ากันเป็นวันเป็นคืนกันที่เดียว จากนั้นก็ดำเนินการตามตำรับต่อไปโดย “มีนายศรีใบทอง วันละ 2 สำรับ เทียนเงินเทียนทองวันละ 2 คู่ มีเครื่องกระยาบวช 30 ปีเทียนตั้งอยู่บนศาลาทั้ง 5 ศาลา ให้ไหว้บูชาเทวตาเวลาเย็นทั้งสามวัน ประมาณปีพานิช ช่องไชย แควรสังข์ ครั้นวันรุ่งขึ้นเป็นวันคำรับ 4 เป็นวันสิ้นพระฤกษ์ให้ตั้งนายศรีแก้ว ทอง เงินสามสำรับ เทียนเงินเทียนทองสิงค์ละ 3 เล่ม บูชา พระฤกษ์และตั้งเครื่องมัจฉะสาหารและนายศรี ศิริยะสุกรทั้ง 5 ศาลา ไหว้บูชาเทวตาแล้วเชิญหลัก

เมืองและแผ่นศีลาก้อนดิน 4 ก้อน บานตรน้ำ บานตรรายไปสู่ที่ไกส์หุ่ม โทรทั้ง 5 คนถือก้อนดินคนละก้อนยืนอยู่ที่ปากหุ่มทั้ง 4 ทิศ ครั้นถึงเวลาพระฤกษ์ โทรผู้ใหญ่อีกคนหนึ่งจึงนำข้าวสารสู่บูรพทิศ แล้วกล่าวประ公示เป็นอุทิศเทพสังหาร ตามว่าท่านถือสิ่งอันใด โทรซึ่งอยู่ฝ่ายบูรพทิศจึงบอกว่า ข้าพเจ้าถือก้อนดินก้อนนี้คือปูพิชาตุสารวัฒนา อาจจะบังสรพรัชญาหารและพีชผลพุกามาคาดชาติทั้งปวงต่างๆ ให้ผลผลิตของงานบริบูรณ์ทั่วพื้นที่ภูมิภาค ในบริเวณจังหวัดพระราชอาณาเขต ทั้งสิ้น โทรผู้ใหญ่จึงนำข้าวสารสู่ทิศทั้งหมด แล้วถามว่าท่านถือสิ่งอันใด โทรซึ่งอยู่ฝ่ายทักษิณ จึงบอกว่าข้าพเจ้าถือก้อนดินก้อนนี้คืออาป్రాతుమహావిష్ణు อาจจะบังห่าฝนให้ตกต้องควรแก่ ฤทธิ์กาลเป็นอุปการะแก่สรรพสิ่ง รัชญาหารและพีชผลพุกามาคาดวัลย์ สรรพมัจฉาชาติให้บริบูรณ์ ที่บริเวณจังหวัดพระราชอาณาเขตทั้งสิ้น โทรผู้ใหญ่จึงนำข้าวสารสู่ปัจฉิมแล้วถามว่า ท่านถือสิ่งอันใด โทรซึ่งยืนอยู่ฝ่ายปัจฉิมทิศจึงบอกว่า ข้าพเจ้าถือก้อนดินนี้ อาจจะบังเสนาอามาราธุรุก్ก โยธาหารทั้งปวงให้มีพระบรมเดชานุภาพปราบอธิราช ไฟร์ให้ปราชัย มิได้ยำขึ้นในบริเวณพระราชอาณาเขตทั้งสิ้น โทรผู้ใหญ่จึงนำข้าวสารสู่อุตรทิศแล้วถามว่าท่านถือสิ่งอันใด โทรซึ่งยืนอยู่ฝ่ายปัจฉิมทิศจึงบอกว่า ข้าพเจ้าถือก้อนดินนี้ กือวาโยธาตุอัลการวัฒนา อาจจะบังพ่อค้าวณิชย์ในนานาประเทศให้นำมาใช้สำเนานานาชนิดทุกสรรพวัสดุสิ่งของเครื่องอุปโภค บริโภคต่างๆ อันเป็นของประดับพระนราให้บริบูรณ์ในบริเวณจังหวัดพระราชอาณาเขตทั้งสิ้นแล้วก็ทิ้งก้อนดินทั้ง 4 ลงไปในหุ่มเป็นลำดับกันจึงวางแผ่นดินศีลาลงบนก้อนดินแล้วเชิญหลักลงไปในหุ่ม ตั้งแผ่นเนินศีลางบนดินให้แน่น ห้ามนิให้กลบด้วยเท้า (ในการวางเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2325 ปรากฏว่ามีสิ่งประหลาดเกิดขึ้นคือ ปรากฏว่ามีนูนเล็ก 4 ตัวลงไปบนอนอยู่ในหุ่มนั้นด้วยขณะที่วางแผ่นดินหินเพื่อจะวางเสาหลักเมืองและกลบดินก็พงสูงทั้ง 4 ตัวนั้น แต่ไม่มีทางแก้ไขอะไรได้ทัน เพราะเป็นเวลาที่ได้ฤกษ์ที่จะต้องกลบหุ่มลงเสาแล้วในขณะที่มีการประโคมฆ้องและแตรัสังข์ประกอบอนพิธีการปราบกูและกรรมการตายของอยู่ทั้ง 4 ตัวในหุ่มนั้น ทำให้รัชกาลที่หนึ่งทรงให้คำทำนายว่า พระราชวงศ์จักรีจะดำรงอยู่ได้ 150 ปีก็จะสิ้นบุญพระนคร)

ในเสาหลักเมืองที่ฝังลงไปนั้น จะมีแผ่นเงินแผ่นทองลงยันต์ก้างว้างและยาวด้านละ 12 นิ้ว ลงด้วงเมืองไว้กางลงยันต์ประจุหลักเมือง ยันต์แรกคือยันต์พระไตรสรณมงคล ยันต์สองสามหกคด ยันต์ตองครรภ์ชาตุทั้ง 4 หลังจากลั่นช่องซึ้ง แตรัสังข์ประโคมแล้วก็ยิงปืนใหญ่ทั้ง 3 ทิศแล้วปะน้ำ

โปรดรายการสำคัญที่มีอยู่ท่ามกลางเมือง ปิดยังที่ปลายหลัก ต้นหลักบนดินแก่โทรแล้ว
สาธารณูปโภคให้เข้าสิ่งในหลักเมืองที่วางตรงตัวรับและพิธีการทุกประการ

การสร้างบ้านแปลงเมืองในสมัยโบราณ นอกจากจะอาศัยปัจจัยในด้านการเมืองการ
ปกครองเป็นหลักแล้วปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ก็เป็นเครื่องกำหนดการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัว
ของชุมชนเมืองทั้งในสมัยโบราณและปัจจุบันด้วยเห็นได้ในสมัยโบราณมักมีการตั้งชุมชนและ
ต่อมาได้ก่อตั้งเป็นเมืองบริเวณที่ราบลุ่มน้ำและริมฝั่นน้ำ เนื่องจากเป็นที่อุดมสมบูรณ์ต่อการ
เพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ ล้านนาขึ้นเป็นที่อพยพของคน ได้หากมีภัยหรือภัยการติดต่อค้าขายก็ทำได้
สะดวก เช่น สุวรรณโคมคำอยู่หนึ่งแห่งลีขินไปโขนกนาคพันธุ์ บริเวณหนองล่ำ จ.เชียงราย เวียง
ปีกษาตรงปากแม่น้ำอก เชียงแสนริมล้าน้ำไป เชียงลาวrinน้ำแม่น้ำสาละ ภูมิภาคชาวลุ่มน้ำอิง และ
บริภูมิขับลุ่มน้ำผิงเป็นต้น อย่างไรก็ตาม มีลำดับชั้นของการสร้างบ้านแปลงเมืองจากหมู่บ้านเป็น
เมืองดังนี้ (วารสารเมืองโบราณ 2523)

- 1) การตั้งหลักแหล่ง โดยพิจารณาหาทำเลนี้อาจถูกส่งไปจากเมืองใหญ่ที่มีอยู่ก่อนแล้วให้กระจายออกไป
- 2) การรวมตัวตั้งหลักแหล่งเป็นการรวมตัวกันอย่างหนาแน่นขึ้นตามแนวทางที่ผู้นำได้กำหนด
บริเวณอาไวโดยอาจถือศูนย์กลางๆ เช่น ความเชื่อค้านพุทธ, พระมหาปฏิ, ผี, หรือห่วงจุ้ย
- 3) การเปลี่ยนแปลงเป็นความเปลี่ยนแปลงจากการดับหมู่บ้านเป็นชุมชนและเมืองเล็ก ๆ ที่มี
ความหนาแน่นขึ้น เนื่องจากมีการรับหรือแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมโดยเฉพาะจะรับเอา
วัฒนธรรมที่เหนือกว่าเข้ามา ปรากฏการณ์เช่นนี้จะเห็นได้ว่างขณะชุมชนเมืองเล็ก ๆ
ได้รับวัฒนธรรมหรืออิทธิพลจากภาษาชนอกที่คล้ายคลึงกัน เช่น ศาสนาพุทธที่เผยแพร่เข้ามายอดiy
ปัจจุบันมีหลักฐานปรากฏเป็นลักษณะของเจดีย์ที่มีศิลปะลักษณะคลึงกันระหว่างเมืองที่ใกล้ๆ
กัน เช่น พระราชวรมี ทรงพระราชทานในແບນภาคอีสานจะมีศิลปะแบบนี้มากหรือพระราชวรม
เหลี่ยมแบบบริภูมิขับก็จะมีมากແบบเชิงใหม่ ล้ำป่า เชียงราย เป็นต้น
- 4) การจัดระบบระเบียบการปกครองและเมืองการเป็นเมืองที่ขยายตัวมากขึ้น ก็จะมีการจัด
ระบบโดยผู้ปกครอง เช่น การมีศูนย์กลางกลางศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจ ที่ระบบขนน
ประเพณี ระบบการบริการ การค้าขาย เป็นต้น อย่างไรก็ตามกิจกรรมทั้งหมดนี้เกิดขึ้นใน
เมืองมีผลต่อการบูรณาการในเมืองเกิดความเข้มแข็งและคงความเป็นเมืองนี้เป็นผลิตภัณฑ์
อารยธรรมของนุյย์ได้อย่างต่อเนื่อง

โดยสรุปการสร้างบ้านเมือง (Urbanization) ในเมืองโบราณมีแนวคิดที่ไม่แตกต่างจากในปัจจุบันแต่แตกต่างในรายละเอียดบางประการสาระสำคัญจากการจะรวมลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ (Human Settlement) เข้าไว้ด้วยซึ่งอาชีวแนวคิดที่กว้างขวางทั้งในแง่การเมือง การปกครอง การบริหาร ด้านเศรษฐกิจ และสังคม ผสมผสานด้วย

1 ประวัติศาสตร์การก่อสร้างเมืองในสังคมไทย

ลักษณะและรูปแบบความเป็นมาของ การก่อสร้างเมืองของสังคมไทย

1.1. ก่อนกรุงสุโขทัย

การศึกษาถึงประวัติศาสตร์การก่อสร้างเมือง ในสังคมไทยในยุคเดียวกันกับการศึกษาวิเคราะห์ท้องถิ่นกำเนิดของบรรพบุรุษของคนไทย ซึ่งเกี่ยวข้องกับการยึดถือในข้อกำหนด (Assumption) การมองในแง่บรรพบุรุษทางเชื้อสาย (Biological Ancestor) กับบรรพบุรุษทางชาติพันธ์หรือวัฒนธรรม (Ethnic Ancestor) ของคนไทยว่าเป็นกลุ่มคนเดียวกัน ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงบรรพบุรุษของคนไทยจะพิจารณาถึง ความผูกพัน 2 ด้านคือ เมื่อเชื่อว่าถัดกันมา ได้กำเนิดของภาษาตระกูลไทย อยู่บริเวณประเทศไทยปัจจุบัน ก็หมายความว่าบรรพบุรุษทางเชื้อสายของไทยจะต้องอพยพมา จากดินแดนภายนอกประเทศไทย และในทางตรงกันข้าม หากเชื่อว่าบรรพบุรุษทางเชื้อสายของคนไทยในปัจจุบัน อาศัยอยู่บนดินแดนประเทศไทยมาแต่ตั้งเดิมก่อนบุคคลประวัติศาสตร์ก็จะเข้าใจไปว่า ผู้คนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของภูมิภาคนี้ต้องเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาไทยด้วย (เสนอข้อ ๔๖ ญี่ปุ่น ๒๕๓๗, ๔๖๒)

จึงผูกพันกับทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนออกมายในรูปวัฒนธรรมนั้นทำให้ตีความไปได้
หลากหลายและในด้านวัฒนธรรมของกลุ่มชนในสังคมไทยที่สะท้อนออกมายในการรวมกลุ่มเป็น
ชุมชนของพิภารณาเฉพาะช่วงสั้นๆ ก่อนสมัยสุโขทัย ดังนี้

1.2. ยุคกรุงสุโขทัย

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช

เนื่องจากลักษณะการรวมกลุ่มคนขึ้นเป็นชุมชนเมืองผูกพันอยู่กับระบบการเมืองการ
ปกครองที่มีการสู้รบกันเป็นระยะๆ ในระหว่างชนชาติต่างๆ ดังนั้น ลักษณะสำคัญของระบบชุมชน
ไทยโบราณจึงเป็นการรวมตัวอย่างหลวມๆ ของรัฐไทยเล็กๆ ขึ้นเป็นสหพันธ์รัฐ โดยอาศัยการ
ร่วมมือกันทางผู้นำ เช่น การเกิดขึ้นของสหพันธ์รัฐสินสองเจ้าไทย (หรือสินสองจุ้วไทย) ทางตอน
เหนือของเวียดนามและสหพันธ์รัฐสินสองปันนา ทางตะวันตกเฉียงใต้ของมณฑลขุนนาน
นอกรากนี้ซึ่งมีร่องรอยจากพิพิธภัณฑ์ล้านช้างที่กล่าวถึงขุนบุนลั่งลูกชายทั้ง 7 คน ไปครอบครอง
ดินแดนต่างๆ และแต่ละเมืองก็มีความผูกพันกันในทางเครือญาติ

ดังนั้น โดยนัยยะถึงกล่าวระบบความสัมพันธ์ในชุมชนเมืองของไทยก่อนพุทธศตวรรษที่
18 จะมีการรวมตัวกันโดยอาศัยความสัมพันธ์แบบเครือญาติหรือกลุ่มคนไทยต่างๆ ที่อยู่ทางใต้
วัฒนธรรมเดียวกัน โดยต่างมีพันธกิจทางการเมืองเพื่อร่วมกันในการรักษาความมั่นคงทางการ

ปากครองให้แก่กันและกัน เช่นในกรุงสุโขทัยมีชัยภูมิที่เหมาะสมในการค้า การขนส่งทางน้ำ และเป็นศูนย์กลางของเมืองบริวารทั้งหลาย
ชัยภูมิและทำดงของเมือง

ลักษณะการวางชัยภูมิของเมืองสุโขทัยมี 3 กลุ่ม ได้แก่
กลุ่มหัวเมืองชั้นใน

- เมืองหลวง ได้แก่ สุโขทัย
- เมืองรายรอบราชธานี ได้แก่
- เมืองมหาอุปราช ได้แก่ เมืองศรีสัชนาลัย (สรรคโลก)
- เมืองรายรอบอื่นๆ เช่น ทุ่งขี้ง (อุดรคิดด์), บางบูร, สองแคน (พิษณุโลก), สารหลวงหรือโอมะบุรี (พิจิตร), พะบາง (นครสวรรค์), คณฑี, ตาก

กลุ่มหัวเมืองชั้นนอก หรือเมืองพระยามหานคร

- ได้แก่ เมืองราชบุรี, เพชรบุรี, กระนาวศรี, แพร่, เพชรบูรณ์, ศรีเทพ

กสุ่นหัวเมืองประเทศไทย

- ได้แก่ เมืองขึ้นของสุโขทัยที่ในแต่ละปีต้องนำส่งเครื่องราชบรรณาการ ได้แก่ มะละกา, ยะหร์, เมาตุน, หงสาวดี, น่าน, หลวงพระบาง, เวียงจันทร์, เวียงคำ

1.3 ยุคกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893-2310) (มูลนิธิปัฐมบรมราชานุสรณ์ 2527, 10-100)

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนี้เนื่องมาจากการก่อตั้งหน้าเมืองสุโขทัยอ่อนแองมาก เช่นการที่ต้องเสียเมืองตระนาวศรีและทวยไให้แก่เมืองอยุปะ จนต้องให้ราชบุตรเบยแห่งเมืองแบบ (เมืองหนึ่งในแคว้นสุพรรณภูมิ) ที่ขึ้นกับสุโขทัยไปสู่รับกับเมืองอยุและสามารถยึดคืนมาได้ ขณะเดียวกันเมืองอยุท่องของสุพรรณภูมิว่างกษัตริย์ลง ราชบุตรเบยดังกล่าวจึงขึ้นครองราชสมบัติ เฉลิมพระนามตามเมืองว่า “พระเจ้าอยุท่อง” ต่อมาในปี พ.ศ. 1890 กระแสน้ำในลำน้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นแม่น้ำที่ไหลผ่านเมืองอยุท่องเกิดเปลี่ยนทิศทางทำให้เกิดโรคระบาดในเมือง ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก	ถึงอยุทัยแล้วแยกไปก็ไม่ลืมคนดี.....
พระเจ้าอยุท่องสร้างกรุงอยุธยา	ทรงหลังทักษิณได้ตั้นหมัน.....

เหตุผลที่มีการตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนี้เนื่องมาจากการก่อตั้งหน้าเมืองสุโขทัยอ่อนแองมาก เช่นการที่ต้องเสียเมืองตระนาวศรีและทวยไให้แก่เมืองอยุปะ จนต้องให้ราชบุตรเบยแห่งเมืองแบบ (เมืองหนึ่งในแคว้นสุพรรณภูมิ) ที่ขึ้นกับสุโขทัยไปสู่รับกับเมืองอยุและสามารถยึดคืนมาได้ ขณะเดียวกันเมืองอยุท่องของสุพรรณภูมิว่างกษัตริย์ลง ราชบุตรเบยดังกล่าวจึงขึ้นครองราชสมบัติ เฉลิมพระนามตามเมืองว่า “พระเจ้าอยุท่อง” ต่อมาในปี พ.ศ. 1890 กระแสน้ำในลำน้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นแม่น้ำที่ไหลผ่านเมืองอยุท่องเกิดเปลี่ยนทิศทางทำให้เกิดโรคระบาดในเมือง ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก

พระเจ้าอยู่ท่องจึงทรงย้ายเมืองไปยังตำบลหนองโสน ในขณะที่สร้างเมืองก็จำเป็นต้องใช้ดินถมที่มากซึ่งมีการขุดดินและเกิดน้ำซึ่ชันขึ้น ต่อมากวาวบ้านเรียกว่า “บึงพระราม” และใช้ชื่อนี้ให้สอดคล้องกับพระราชสมัญญาของกษัตริย์ที่ทรงพระนามว่า “สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1” ซึ่งทรงองค์ทรงประกาศตั้งเป็นอาณาจักรอิสระแห่งใหม่ของไทยและทรงปราบดาภิเษกเมื่อ พ.ศ. 1893 และตั้งชื่อเมืองหลวงว่า “กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา” อย่างไรก็ตามอยุธยาถือเป็นเมืองที่สร้างบนทำเลที่เหมาะสมกับเหตุการณ์ในสมัยนั้น เนื่องจากอาศัยแม่น้ำเป็นคูเมืองที่สามารถป้องกันการรุกรานของข้าศึกศัตรูได้เป็นอย่างดี ทางด้านการคมนาคมขนส่งที่ดีสามารถทำการค้าระหว่างประเทศได้สะดวกกว่ากรุงสุโขทัยทั้งยังรับกับช่วงที่ไทยต้องการความเป็นปึกแผ่น อย่างไรก็ตามในช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 โปรดให้ไปตั้งกรุงสุโขทัยและสามารถได้ส่วนหนึ่งของสุโขทัยในช่วงแรกคือ ชัยนาท แต่กรุงสุโขทัยขอทำสัญญาไม่ตรีเสียก่อน อย่างไรก็ตาม การด้านการศึกษาศิลปะและวัฒนธรรมนั้น ในระยะแรกได้รับอิทธิพลจากขอมเป็นอย่างมากเช่น มีการแต่งวรรณคดีเล่นแรกชื่อ “ลิลิต โองการแซ่นน้ำ” ใช้ในการประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สักยาประจำปีหรือครัวผลัดแพ่นดินใหม่

ข้อภูมิและทำเลของเมือง

การปกคล้องกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 มีเมืองต่างๆ แบ่งเป็น 4 ระดับดังนี้

- เมืองหลวง ได้แก่ กรุงศรีอยุธยา
- เมืองป้อมปราการ (เมืองหน้าค่าน) ทางทิศเหนือ ได้แก่ ละโว ทิศตะวันออก ได้แก่ นครนายก ทิศใต้ ได้แก่ พระประแดง และตะวันตก ได้แก่ สุพรรณบุรี
- หัวเมืองชั้นใน (ตัดออกไปจากเมืองป้อมปราการ) พระมหากษัตริย์จะโปรดให้ถูกหلانไปปักกรอง (บางครั้งจึงเรียกว่า เมืองถูกหлан หลานหลวง หลานหลวง) ได้แก่ เมืองปราจีน เมืองพระรอด (พนัสนิคม) ชลบุรี เพชรบุรี ราชบุรี เมืองเพชร
- เมืองพระบรมมหาราช (หรือหัวเมืองชั้นนอก) โปรดให้บุนนาค ไปคุ้มแลปกรองต่างพระเนตรพระกรรณ ได้แก่ เมือง โกราย จันทบุรี ไซยา นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ฉะเชิงเทรา ยะลา ยะไข่ ทราย เชียงกราน ส่วนเมืองขึ้น ได้แก่ มะละกาและยะไข่

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ตั้งแต่ พ.ศ. 1893-2310 รวมระยะเวลา 417 ปี มีพระมหากษัตริย์ 33 พระองค์ใน 5 ราชวงศ์ ปรากฏการณ์อย่างหนึ่งคือ เกิดช่วงแห่งความเจริญที่สุดและช่วงแห่งการ��ื่อมที่สุดจนต้องเสียกรุงให้กับพม่าไป ปัจจัยหนึ่งของจุดเสื่อมคือการขาดความสามัคคีของคนในชาติเช่น มีไส้ศึก ข้าราชการ ชุมนุม ประพฤติชั่ว หวังผลประโยชน์ส่วนตน ฯลฯ ในช่วงก่อนเสียกรุงครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2310) มีการแตกความสามัคคี แล้วออกไปตั้งชุมนุมของตัวเองได้แก่ ชุมนุมเจ้าพระยาพิมายโลก (เรือง) ชุมนุมเจ้าพระฝาง (เรือน) ที่เมืองสาวัตถี ชุมนุมเจ้าพินาย (แขก) ที่เมืองนครราชสีมา ชุมนุมเจ้านคร (หนู) ที่เมืองนครศรีธรรมราช ในขณะที่พม่ามีความต้องอย่างยิ่งยากในการปราบชุมนุมต่างๆ ให้สิ้นซากจนไม่เหลือเป็นประเทศไทยจึงตั้งให้สูก็พระนายกอง ดูแลที่ค่ายโพธิ์สามัคคเพื่อใช้เป็นฐานปราบปรามไทยต่อไป

ในขณะที่พระยาวชิระปาราก (พระยาตาค) ชุมนุมไทยผู้หนึ่งที่ต้องพเนจรก่อนกรุงแตก และยังตั้งกลุ่มไม่ได้ อย่างไรก็ตามด้วยความตั้งใจที่แน่วแน่ได้ไปตั้งหลักที่เมืองจันทบุรีและใช้เวลารวบรวมไพร่พล 5 เดือน เพื่อกอบกู้เอกราช

1.4 กรุงชนบุรี

กรุงชนบุรีตั้งขึ้นด้วยเหตุผลทางด้านสังคมเป็นหลัก เพราะในระยะแรกเมืองชนบุรี เป็นเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยาทางภาคอ่าวแม่น้ำเจ้าพระยาในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ภายในทรงสังกรมีเสียงพระศรีสุริโยทัย พ.ศ. 2091) และชนบุรีมีบทบาทเพิ่มขึ้นในสมัยพระนารายณ์มหาราชที่ฝรั่งเศส

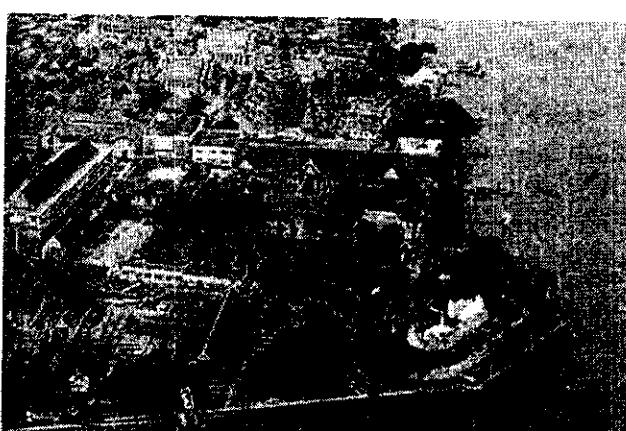
พระบรมรูปปั้นเต็จพระนารายณ์มหาราช

นาช่วยไทยสร้างป้อมวิชระประสีที (ฝั่งธนบุรี) กับป้อมวิไชยนทร์ (ฝั่งกรุงเทพ) ในขณะที่พม่าให้สุกี้พระนายกองดังฐานดูแลผลประโยชน์ของพม่าที่ค่ายโพธิ์สามตันและให้นายทองอิน คนไทยไปคุ้มครองบุรีกาญได้การกำกับของ “มองญา” ทหารพม่านี้ ในปีเดียวกันพระยาวชิราภรณ์ (ยกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในขณะนั้น) ภายหลังจากใช้เวลา 5 เดือนรวบรวมลึกลับที่จันทบุรี และต่อมาได้ยกกองทัพมาตีชันบุรีได้สำเร็จในปีเดียวกัน โปรดให้พระหารชีวิตนายทองอินและไปดีค่าบโพธิ์สามตันแต่ก่อนอยู่่นายทหารพม่าตายในสนามรบที่จังหวัดเชียงใหม่ หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาไปแล้วเพียง 5 เดือน

ความหมายส่วนของการตั้งเมืองธนบุรี

พระเจ้าตากสินมหาราช

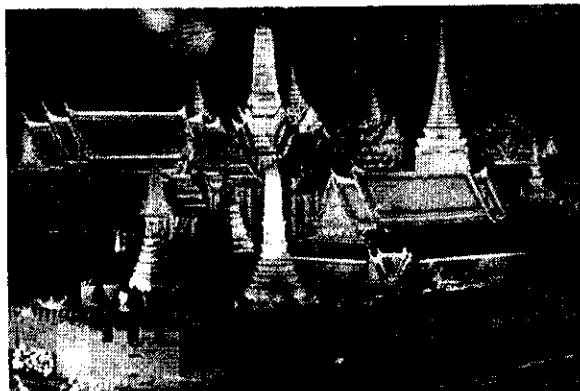
ภาพถ่ายมุมสูง บริเวณพระราชวังเดิม กรุงธนบุรี

พระเจ้าตากสินมหาราชเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาทรุดโทรมเกินกว่าจะบูรณะ เพราะภัยสงคราม และเห็นว่าธนบุรีเหมาะสมกว่าในแห่งเป็นเมืองขนาดเล็กสอดคล้องกับไฟร์พลอิกทั้งเป็นเมืองหน้าด่าน ที่สามารถต่อกรกับขุนบุนใหญ่ที่ต้องการจะซื้ออาชญากรรมจากต่างประเทศได้ และเมืองนี้มีทางหนีที่ໄลคือหากป้องกันธนบุรีไม่สำเร็จก็สามารถถอยไปตั้งหลักที่จันทบุรีได้

พระองค์ทรงปรานายกไปเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า “สมเด็จพระบรมราชชนาราชที่ 4” หรือสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่ประชาชนนานาพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าตากเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2310 กรุงธนบุรีเป็นราชธานี มีนามว่า “กรุงธนบุรีศรีสินธรรมหาสนุทร”

ในขณะที่ในช่วงแรกพระองค์ยังต้องตราตรึงพระวรกายในการกอบกู้อกราชสร้างความสามัคคี และเป็นปีกแผ่นในชาติ ซึ่งกว่าจะสำเร็จได้เวลาประมาณ 3 ปีจนถึง พ.ศ. 2313 อายุ่ไร้คำในช่วงที่ทรงครองราชบัลลังก์ (พ.ศ. 2310-2325) นั้นไทยต้องสูญเสียบ้านเมือง 9 ครั้ง พระองค์สามารถขยับอาณาจักรออกไปไกลถึงเชียงใหม่ เวียงจันทร์ หลวงพระบาง จำปาศักดิ์ และเขมร และมีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองทางภาคใต้

1.5 กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-ปัจจุบัน

ความอ่อนแอกของกรุงธนบุรี เกิดขึ้นจากการเรื่องภัยในพระบรมมหาราชวังเอง (บริเวณป้อมวิชัย ประสิทธิ์ที่บ้านค่าวัดแจ้งหรือวัดอรุณฯ) ปลาร้าสมัยของพระเจ้าตากสิน เช่น มีผู้กราบบังคมทูลว่าพระสนม คือ หม่องฉิมและหม่องอุบลเป็นซุกับมหาดเล็กชาวโปรตุเกส คือชิกกูบาลและชาลุ กูเบนศรีจึงรับสั่งให้ลงโทษประหารชีวิตคนทั้งสี่ แต่ภายหลังทรงทราบว่าไม่เป็นความจริงอีกทั้ง ทราบว่าสนมทั้งสองมีครรภ์ด้วย จึงเสียพระราชบัญญาตุ่นตั้งพระองค์ทรงบำเพ็ญธรรมนั่ง วิปัสสนากรรมฐานในยามว่างจากส่วนพระองค์และมีพระแสงฟ้าบานสูงมีมีจักษุกราบไหว้พระเจ้า ตากและยกข้อป้อปืนว่าพระองค์สำเร็จพระโสดาบัน นอกจากนี้ยังมีการสร้างความแตกแยกในหมู่ บุนนาค กรุงธนบุรีจึงเกิดความวุ่นวายตั้งแต่ปี พ.ศ. 2324 เป็นต้นมา ในปี พ.ศ. 2325 นายบุนนาค บ้านแม่ลา และบุนสุรคบคิดกันก่อการปฏิบัติจวนพระพิชิตทรงคืบกระกรุงเก่าได้สำเร็จ จึงโปรดให้พระยาสารคบบุรีไปปราบกบฏแต่พระยาสารคบบุรีกลับไปร่วมมือกับนายบุนมากและบุนสุร แล้ว กลับยกพระคพวามาตีกรุงธนบuri พระเจ้าตากเห็นว่าจะเป็นการนองเลือดระหว่างคนไทยด้วยกันจึง ยอมแพ้แก่พระยาสารคบได้ว่าอกผนวชที่วัดแจ้งในพระบรมมหาราชวังแต่พระยาสารคบก็จับตัวพระ

เจ้าเจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ต้องห้ามดังของข้างต้นไว้และปล่อยนักโทษเดี่ยวเดินทางออกนอกประเทศ ผู้ที่ถูกตัดสินให้จำคุกมาแล้วแต่ไม่ได้รับการตัดสินใจเดินทางกลับประเทศในวันเดียวกันนี้

ในช่วงตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจะต้องห้ามเดินทางออกนอกประเทศเดือนกันยายนี้ที่ไปราชการที่เขมรทราบให้กลับมาและดำเนินการจัดการจราจรของบ้านเมืองในที่สุดเมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2325 สมเด็จเจ้าพระยาหากษัตริย์ศึกกลับจากเบร์มิวดาถึงฝั่งตะวันออกของชนบท (กรุงเทพ) ประชาชนก็พากันอัญเชิญรับราชสมบัติ ส่วนในเรื่องความขัดแย้งต่างๆ ก็ทรงโปรดให้การพิจารณาของลูกขุนเสี้ยงก่อน หลังจากปราบการล่าจลาจลเรียบร้อยแล้ว และคณะลูกขุนเห็นพ้องต้องกันว่า พระเจ้าตากไม่สมควรแก่การดำรงพระยศเป็นพระมหากษัตริย์สืบไป และเห็นควรให้พระเจ้าตากเสียที่ป้อมวิธีประสีที่

หลังจากการสถาปนาพระนครแห่งใหม่แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงบานนานามแก่ราชธานีว่า “กรุงรัตนโกสินทร์อยุธยา” รัชกาลที่ 3 ทรงเปลี่ยนชื่อเป็น “กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา” ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงบานนานามให้ใหม่ว่า “กรุงเทพมหานคร อัมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกพนพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถาน อัมรพิมานอวตารสติต สักกิทติบะ วิษณุกรรมประสีที”

กรุงเทพมหานคร :	พระนครอันกว้างใหญ่ดุจเทพนคร
อมรรัตนโกสินทร์ :	เป็นที่สักดิย์ของพระแก้วมรกต
มหินทรายุธยา :	เป็นมหานครที่ไม่มีใครครอบครองได้
มหาดิลกพน :	มีความงามอันมั่นคงและเจริญยิ่ง
พรัตนราชธานีบูรีรมย์ :	เป็นเมืองหลวงที่บริบูรณ์ด้วยแก้วเก้าประการน่ารื่นรมย์ยิ่ง
อุดมราชนิเวศมหาสถาน:	มีพระราชวิสัยใหญ่โถมกามาย
อัมรพิมานอวตารสติต :	เป็นวิมานเทพที่ประทับของพระราชาผู้อวตารลงมา
สักกิทติบะ :	ซึ่งท้าวสักกิเทวราช
วิษณุกรรมประสีที :	พระราชาทานให้พระวิษณุกรรมลงมาเนรมิตไว้

แต่โดยทั่วไปแล้วเรียกงานกันในนามว่า “กรุงรัตนโกสินทร์” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงรัตนโกสินทร์ ถูกยกฐานะขึ้นเป็นมณฑล (พ.ศ. 2449) เรียกว่า “มณฑลกรุงเทพมหานคร” พ.ศ. 2458 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปรับปรุงมณฑลและหัวเมือง ได้ยกเลิกมณฑลกรุงเทพมหานคร แบ่งออกเป็น 2 จังหวัด กือ จังหวัดพระนคร และจังหวัดธนบุรี ตามลักษณะสถานที่ดัง บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกและตะวันตก ตามลำดับ ในปีพุทธศักราช 2514 สมัยรัชกาลปัจจุบัน ได้ทำการรวม 2 จังหวัดนี้เข้าเป็น “นครหลวงกรุงเทพธนบุรีและในปีต่อมาจึงเปลี่ยนเป็น “กรุงเทพมหานคร” สืบเนื่องมาทุกวันนี้ (พัฒนาการอารยธรรมไทย น.ป.ป. 247)

พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงสถาปนากรุงเทพมหานคร

1.6. รูปแบบและแนวโน้มกระบวนการเป็นเมืองในปัจจุบัน

กระบวนการเมืองในช่วงปี พ.ศ. 2490-2510

ระดับของความเป็นเมือง จากการศึกษาของโกลด์สตีน (Sidney Goldstein 1971) จากจำนวนประชากรที่อยู่ในเขต “เมือง” ตามคำจำกัดความของกระทรวงมหาดไทยซึ่งมี 3 ประเภท กือ นครเมืองและตำบล鞭พบว่าในปี พ.ศ. 2480 มีเขตเทศบาล 117 แห่ง และในปี พ.ศ. 2503 มีเขตเทศบาลเพิ่มขึ้นอีกเพียง 3 แห่ง และมีจำนวนคงที่ คือ 120 แห่งจนถึงปี พ.ศ. 2510 สองในสามแห่ง ดังกล่าวอยู่ในภาคกลางและอีกหนึ่งแห่งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ Goldstein ได้รวมเขตเทศบาลกรุงเทพและธนบุรีเข้าด้วยกันจึงทำให้จำนวนเมืองในปี พ.ศ. 2490 เหลือ 116 แห่ง และในปี พ.ศ. 2503 และ พ.ศ. 2510 เหลือ 119 แห่ง (carrie ถวิลพิพัฒน์กุล 2539, 73-79)

เมื่อศูนย์จำนวนประชากรในเขตเทศบาลในการศึกษาพบว่าในปี พ.ศ. 2490 มีระดับของกระบวนการเป็นเมือง ร้อยละ 9.9 และในปี พ.ศ. 2503 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 12.5 ในปี พ.ศ. 2513

เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 14.4 ในช่วงปี พ.ศ. 2490- 2503 ประชากรในเมืองเพิ่มขึ้นในอัตราเฉลี่ยต่อปี ร้อยละ 5.0 ในขณะที่ประชากรในชนบทเพิ่มเพียงร้อยละ 3 ต่อปี ในช่วงปี พ.ศ. 2503-2510 ประชากรในเมืองเพิ่มขึ้นร้อยละ 4.8 ประชากรในชนบทเพิ่มขึ้นร้อยละ 3.1

การเปลี่ยนแปลงระดับของกระบวนการเป็นเมือง อาจคูดีจากการเปรียบเทียบจำนวนของที่กำหนดขนาดประชากรไว้ให้ และการกระจายตัวของประชากรในเมืองเหล่านี้พบว่าในปี พ.ศ. 2490 ในจำนวนสามในสี่ของเขตเทศบาล 116 แห่งมีประชากรน้อยกว่า 10,000 คนและมีประชากรน้อยกว่า 20,000 คน คิดเป็นร้อยละ 95 จะเห็นได้ว่ากระบวนการเป็นเมืองมีระดับต่ำมาก และในปี พ.ศ. 2503 จำนวนครึ่งของเขตเทศบาล 119 แห่งมีประชากรน้อยกว่า 10,000 คน และสี่ในห้าที่มีประชากรน้อยกว่า 20,000 คน

ในปี พ.ศ. 2510 มีการเปลี่ยนแปลงของเมืองขนาดเล็กไปสู่เมืองขนาดกลางอย่างมาก จำนวนของเมืองที่มีประชากรน้อยกว่า 10,000 คน ลดลงเหลือหนึ่งในสาม เมืองที่มีประชากรระหว่าง 20,000-50,000 คน เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2490 ร้อยละ 4.4 เป็นปี พ.ศ. 2510 ร้อยละ 27.8

Goldstein ได้ตั้งข้อสังเกตว่าการศึกษาเขตเมืองตามรายชื่อเทศบาลที่เป็นทางการจะเป็นการบิดเบือนผลของการศึกษา เนื่องจากบางเขตเทศบาลมีประชากรไม่ถึง 10,000 คนและอาจจะไม่มีลักษณะชุมชนเมืองเลยก็ได้ การกำหนดเขตเมืองควรมีประชากรอย่างน้อย 10,000 คนหรือมากกว่า แต่มีข้อจำกัดด้านข้อมูลจึงใช้ข้อมูลของเทศบาลที่มีอยู่แล้ว

นอกจากนี้ การเป็นเอกน蟋ของกรุงเทพมหานคร โดยหาค่า (Primacy Index) (ประชากรเมืองใหญ่ที่สุดหารด้วยประชากรเมืองใหญ่เป็นอันดับสอง) ซึ่งในปี พ.ศ. 2490 พบว่า กรุงเทพมหานครมีประชากรมากกว่าเชียงใหม่ 21 เท่า และปี พ.ศ. 2503 เพิ่มขึ้นเป็น 27 เท่า และในปี พ.ศ. 2510 เพิ่มขึ้นเป็น 31 เท่า

การกระจายตัวของประชากรในเมืองขนาดต่างๆ

ในปี พ.ศ. 2490 ถึงปี พ.ศ. 2510 สัดส่วนของประชากรในเมืองที่มีขนาด 20,000 - 50,000 คนร้อยละ 7.3 เพิ่มขึ้นเป็น ร้อยละ 22.0 ในขณะที่ปี พ.ศ. 2490 ไม่มีเมืองใดเลยที่มีประชากร 50,000 - 100,000 คน สำหรับกรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. 2490 มีประชากรในเมืองร้อยละ 45.1 ของประชากรในเมืองทั้งประเทศในปี พ.ศ. 2503 และ พ.ศ. 2510 เพิ่ม คิดเป็นร้อยละ 53.2 และ 55.9 ตามลำดับ

Goldstein พบว่าเมืองขนาดใหญ่มีบทบาทสำคัญในการเพิ่มขึ้นของประชากรในเมืองทั้งประเทศในจำนวนเมืองที่เพิ่มขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2490-2503 ร้อยละ 68 เป็นการเพิ่มของประชากรเมือง จาก 10 เมืองเป็น 116 เมือง คิดเป็นการเพิ่มเฉพาะกรุงเทพมหานครถึงร้อยละ 61 ในเมืองที่เหลือที่มีประชากรน้อยกว่า 17,000 คน ในปี พ.ศ. 2490 มีประชากรเพิ่มขึ้นเพียงร้อยละ 32 ของการเพิ่มทั้งหมด ในช่วงปี พ.ศ. 2503 – 2510 เป็นการเพิ่มที่ 10 เมืองใหญ่ที่สุด คิดเป็นร้อยละ 71 โดยเป็นกรุงเทพมหานครร้อยละ 63 ส่วนที่เหลือ 109 เมืองมีการเพิ่มร้อยละ 29 (ที่มีประชากรไม่เกิน 31,000 คน) ซึ่งสรุปว่าการเปลี่ยนแปลงระดับของกระบวนการเป็นเมืองในประเทศไทย เป็นปรากฏการณ์ของเมืองใหญ่ และกรุงเทพมหานครมีบทบาทในเรื่องนี้อย่างมากในลักษณะเป็นเอกนคร (Primate City)

ความแตกต่างของระดับกระบวนการเมืองในระดับภาค

Goldstein พบว่าภาคกลางมีอัตราเพิ่มของประชากรในเมืองสูงสุด รองลงมาได้แก่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ และภาคเหนือ

และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการเป็นเมืองกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมโดยพิจารณาจากตัวแปร ร้อยละของประชากรที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจในภาคเกษตร สัดส่วนของการฟื้นฟู รายได้เฉลี่ยของครอบครัวต่อปี อัตราการเกิดและตาย อัตราการเจริญพันธุ์ พบว่าไม่มีความสัมพันธ์กันระหว่างกระบวนการเป็นเมืองกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

กระบวนการเป็นเมืองในปี พ.ศ. 2518-2531

ระดับของความเป็นเมือง

จากการศึกษาของเพ็ญพร ธีระสวัสดิ์ ในช่วงปี พ.ศ. 2518-2531 ได้มีการศึกษารูปแบบและแนวโน้มของกระบวนการเป็นเมือง โดยศึกษาการกระจายของเมืองและประชากรของเมือง พบว่า ในปี พ.ศ. 2518 มีชุมชนเมือง 424 แห่ง (เทศบาล เขตสุขาภิบาลเมือง ที่มีประชากรมากกว่า 5,000 คน หนาแน่นเฉลี่ย 1,000 คน : ตาราง ก.ม.) ซึ่งเป็น เทศบาล 119 แห่ง (ในช่วงศึกษาเพิ่มขึ้น 13 แห่ง) เขตสุขาภิบาลเมือง 223 แห่ง (ในช่วงศึกษาตั้งสุขาภิบาลขึ้นใหม่ 117 แห่ง) ในจำนวน 223 แห่งเคยเป็นสุขาภิบาลขนาดเล็กมาก่อน 140 แห่ง

ในปี พ.ศ. 2518 การกระจายตัวของเมืองในภาคต่างๆ พบว่า 3 ใน 10 เมืองอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เกือบ 1 ใน 5 อยู่ในภาคเหนือ นอกจากนั้นกระจายอยู่ในภาคอื่นๆ และในช่วงศึกษามีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ

ระดับของความเป็นเมืองในประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2531 คิดเป็นร้อยละ 28.7 เพิ่มจากปี พ.ศ. 2518 ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 24 ของกระบวนการเป็นเมืองทั้งหมด และในปี พ.ศ. 2518 ประชากรในเมืองในภาคต่างๆรวมกันไม่ถึงร้อยละ 32 ของประชากรในเมืองทั้งหมด โดยระดับต่ำสุดคือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และระดับค่อนข้างมากคิดเป็นร้อยละ 20.9 - 31.5 คือภาคกลาง และระดับมากที่สุดคือ ภาคเหนือ

การกระจายตัวของประชากรในเมืองขนาดต่างๆ

ในปี พ.ศ. 2518 พบร่วมกันจำนวน 424 แห่ง มีเมืองขนาดเล็ก (น้อยกว่า 10,000 คน) ที่กล้ายังไม่ถึงร้อยละ 60 เป็นเมืองขนาดกลาง (10,000-49,999 คน) ร้อยละ 37.7 ขนาดใหญ่ (มากกว่า 50,000 คน) ร้อยละ 3.5 และในจำนวนนี้มีเพียงกรุงเทพมหานครเท่านั้นที่มีประชากรมากกว่าหนึ่งล้านคน

2. จุดร่วมของลักษณะความเป็นเมือง

จากปรากฏการณ์ของเมืองในอดีตจนถึงปัจจุบันที่ประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้อาจสรุปเป็นวัฏจักรของเมืองที่เป็นจุดร่วมที่เป็นสามาก ได้ดังนี้

2.1 การสร้างบ้านแปงเมือง (*Urbanization*)

วิวัฒนาการของการสร้างชุมชนบูรพาภัณฑ์ในสยามสุวรรณภูมิที่ประมาณ 500,000 ปีก่อนมีมนุษย์วานรพากหนึ่งอาศัยอยู่ตามป่าเขาและถ้ำในสยามสุวรรณภูมิ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่มีหลักฐานคือเครื่องมือหินเก่า (ประมาณ 500,000-250,000 ปี มาแล้ว) เครื่องมือหินใหม่ (4,500-3,500 ปีมาแล้ว) เครื่องมือสันดุล (4,000-2,500 ปีมาแล้ว) เครื่องมือเหล็ก (3,500-2,300 ปีมาแล้ว) ที่เป็นจุดเริ่มของการเปลี่ยนผ่านบูรพาภัณฑ์สยามสุวรรณภูมิ เป็นอาณาจักรทวารวดีที่มีความซับซ้อนของความสัมพันธ์ทางสังคมมากขึ้น เนื่องจากความสัมพันธ์ในการผลิตที่มีผลมาจากการใช้เครื่องมือการผลิตจากหิน มาเป็นเครื่องมือเหล็ก (มีด พร้า ขอน ผลazu) ทำให้ครอบครัวหนึ่งๆสามารถเพาะปลูกในที่ดินแปลงหนึ่งๆ ซึ่งสมัยหินต้องใช้หลากยสินคน ระบบที่เพาะปลูก (ที่นา) เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันของหมู่บ้าน ดำเนลิมแนวโน้มแปงเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล และเป็นของเอกชนในบุคคล一人 มา

ผลจากการเปลี่ยนแปลงเครื่องมือและวิธีการผลิต เกิดการแลกเปลี่ยนสิ่งของ การเบ่งงาน กันทำระหว่างการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การจับปลาล่าเนื้อ ตลอดจนการทำหัตถกรรม (เครื่องปั้นดินเผา ตีเหล็ก ทอผ้า) ในยุคต่อมาการขยายตัวของหัตถกรรมและการเปลี่ยนแปลงทำให้ เกิดเมือง เพราะการทำหัตถกรรมและการพาณิชย์กรรมคือบรรพบุรุษอยู่ในเมือง ในระยะแรกเมือง กับชนบทยังไม่ค่อยมีความแตกต่างกันมากนัก เพราะชนบทหลายแห่งที่เป็นแหล่งศูนย์กลาง เริ่มต้นจากการมีบทบาทเป็นตลาดนัดซึ่งคราว มาเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนสินค้าในลักษณะประจำ และเมื่อคำนึงถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ (ผลิต จำหน่ายจ่ายเงิน แลกเปลี่ยน) นานเข้าจึงเกิดเป็นเมือง (สรรศ รังสฤษฎี 2522, 1-25) ในขณะที่ความขัดแย้งทางสังคมอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงทาง สังคมที่เกิดขึ้นเมื่อยุ่งสองลักษณะ คือความขัดแย้งระหว่างชนชั้น 2 ชนชั้นคือเจ้าท่า (หรือเจ้าข้า จ่า ข้า นายท่า เจ้าเมี้ย นาญเงิน) ซึ่งเป็นผู้ปกครองกัน ท่า (หรือข้า ท่าสกกรรม ตัวเมี้ย เรือนเมี้ย เรือนตัวบี้ย) ซึ่งเป็นผู้ถูกปกครอง

ในยุคต่อมาการสร้างบ้านแปลงเมืองของสังคมไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 ก่อนสมัยกรุง สุโขทัยเป็นราชธานี และในยุคต่อมา เกิดขึ้นเนื่องจากปัจจัยสำคัญคือการจัดระเบียบทางสังคม และ การเมือง (ประกายทอง สิริสุข, ม.ร.ว.และพระภณี สรุงนุญมี 2521) ให้มีความสอดคล้องกับการ ปกครองระบบสมบูรณ์ญาติธิราช คือองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำและผู้คุ้มครองพสกเมือง ในนามศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากในอดีตมีการศักดิ์สิทธิ์บ้านเรือน ไทย เช่น นอย พม่า ซึ่งเมื่อประมาณตั้งแต่ปี พุทธศักราช 1550 เป็นต้นมา มีรัฐลึกๆ และเมืองเล็กเมืองน้อยที่เป็นอิสระ และมีการต่อสู้ด้วยกำลัง กันซึ่งภายหลังจากการทรงครองก็จะมีการ瓜ต้องผู้คนจากฝ่ายที่แพ้สังคามกลับไปด้วยเป็น จำนวนมากซึ่งเป็นจุดร่วมประการหนึ่งของสภาวะการปกครองสมัยนั้นคือความต้องการกำลังพล ดังนั้นเมืองในอดีตจึงมีตัวเลขสถิติในด้านจำนวนพลเมืองไม่แน่นอน อย่างไรก็ตามการ瓜ต้อง ผู้คนสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะนำผู้คนไปทำการเกษตร เมื่อจากในอดีตอัตราส่วนของ พื้นที่เกษตรกรรมไม่ได้สัดส่วนกับจำนวนผู้คน นอกรากนี้การผลิตอาหารให้บริบูรณ์เป็นการสร้าง ความพร้อมและความแข็งแกร่งให้กับเมือง ให้อีกทางหนึ่ง

2.2 ชุดชนบทเมือง

ความเปลี่ยนแปลงในแง่ความเสื่อมที่นำไปสู่ชุดชนบทเมืองอาจมีได้หลายสาเหตุดังนี้

1) สาเหตุจากปัจจัยทางด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ

เช่นการศึกษาราชในปี พ.ศ. 1550 ขุคทวาราวดีสืบสานโดยการตกไปเป็นเมืองขึ้นของเขมร ซึ่งเกิดจากปัจจัยทางประการ เช่นการก่อубกฏของท้าว กับภัยธรรมชาติ ในช่วงปี พ.ศ. 770-1090 ที่เขมรสามารถควบคัดลอกผู้คนไปเป็นจำนวนมาก และถึงแม้จะตอกย้ำภายใต้การปกครองของเขมรนาน 320 ปี ก็เป็นอิสระได้ในช่วงที่เขมรเกิดความระส่าระสายจากการสังหารมเมืองประมาณปี พ.ศ. 1100-1550 ก็ตาม ต่อมาอาณาจักรทวาราวดีก็ตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรขอมอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งการเสื่อมของทวาราวดีเกิดจากปัจจัยทางประการในทางการเมืองการปกครองได้แก่ การก่อубกฏของท้าวจากการถูกกดดัน ภัยธรรมชาติ การผสมพืชทางวัฒนธรรมที่ทำให้เจ้าท้าวหันไปสนใจในเรื่องอื่นๆ เช่นความหรูหราฟุ่มเฟือย การเสพสุข นอกจากนี้ผลิตผลและแรงงานของท้าวถูกนำไปสะสมของมีค่า การสร้างปราสาทราชวัง สูงเชิงชี พระพุทธรูปน้อยใหญ่ เทเวสถาน ซึ่งสิ่งเหล่านี้นำมาซึ่งความอ่อนแอของเมืองและนำไปสู่ชุดชนบททวาราวดีอย่างไรก็ตามลักษณะร่วมของรัฐต่างๆ ที่มีอยู่ในสยามสุวรรณภูมิ(เช่น พม่า น่านเจ้า เขมร) ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 1550-1800 ข้างเป็นปัจจัยในเรื่องของระบบสังคมศักดินาที่รักษาระบบท้าวไว้อย่างเหนี่ยวแน่น กล่าวคือ ความสัมพันธ์ของการผลิตและสอดคล้องกับกำลังการผลิต คือกรรมสิทธิ์ถือที่นา และอำนาจอื่นๆ ซึ่งมากน้อยที่พระมหาภัตตริย์ทรงพระราชทานให้ตามยศศักดิ์ และหน้าที่ ในขณะที่ความลั่นສลายของรัฐและเมืองในระบบนี้เกิดจากความเสื่อมของระบบสังคมศักดินา การคงที่ท้าว ความต้องการเป็นอิสระจากการครอบงำโดยรัฐอื่น ดังเช่นการล่มสลายของอาณาจักรทวาราวดีที่แตกเป็นรัฐเล็กๆ น้อยๆ ทั้งที่เป็นอิสระจากขอน และเป็นเมืองขึ้นของขอน จนกระทั่งเกิดการประสานกันระหว่าง การเป็นศักดินา กับการกอบกู้อิสรภาพจากของและพม่า ของรัฐต่างๆ ในสยามสุวรรณภูมิ (สารค์ รังสรรค์ 2522 22)

นอกจากนี้การเป็นพันธมิตรของเมืองต่างๆ เช่นระหว่างเมืองบางยางซึ่งมีพ่อขุนบางคลาง หัวเว้าเมืองกับพ่อขุนพามเมืองเจ้าเมืองราช โดยขุนบางคลางหัวไว้ประการตัวเป็นอิสระจากขอน โดยสถาปนากรุงสุโขทัยซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านและเคยถูกขอมตีแตก ขึ้นเป็นอิสระและตั้งตัวเป็นกษัตริย์ ซึ่งรุ่งเรืองในช่วงปี พ.ศ. 1800 นั้นซึ่งให้เห็นถึงการล่มสลาย และการเกิดขึ้นใหม่ของเมืองด้วยเหตุผลทางการเมืองการปกครองอีกรูปแบบหนึ่ง

2) สาเหตุจากธรรมชาติ

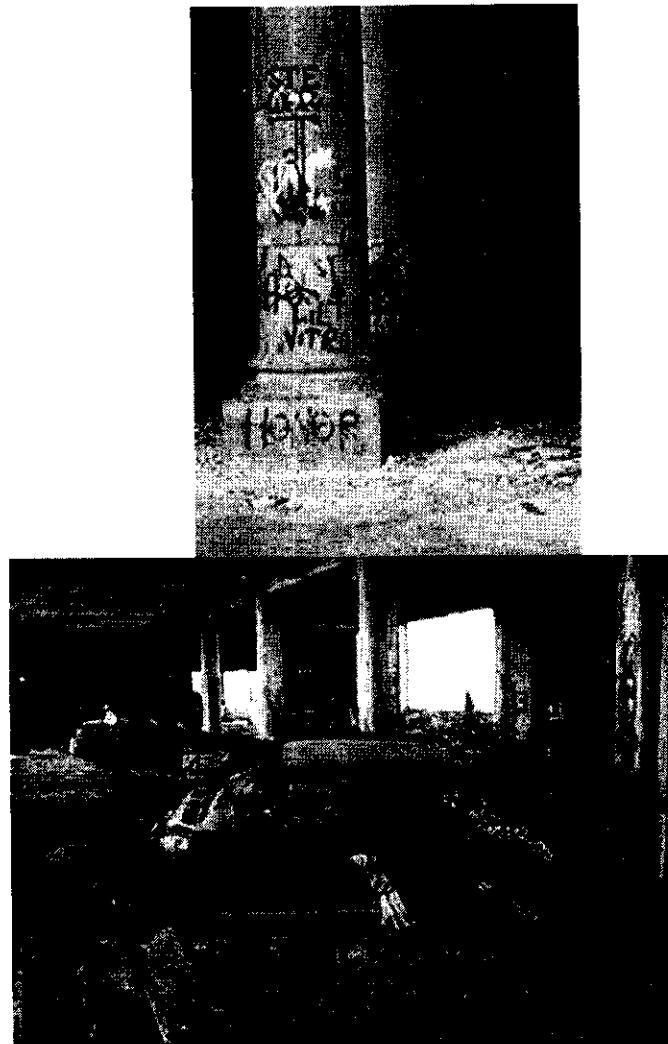
จุดจบของเมืองในลักษณะดังกล่าวมักจะเกิดขึ้น โดยเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อสุขภาพอนามัย โดยตรงและภัยพิบัติต่างๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ชาติในสมัยนั้น ซึ่งไม่สามารถเอาชนะ หรือทานต่อธรรมชาติหรือโรคภัยไข้เจ็บนั้นๆ ได้ เช่นการการโยกข้ามเมืองของสังคมไทย ในสมัยก่อนจากโรคห่า การเปลี่ยนแปลงการไหลของลำน้ำทำให้เมืองเกิดโรคระบาด หรือเช่นการเกิดโรคระบาดจากจุดเล็กๆ เนื่องจากการสาธารณสุขไม่เจริญ เช่นในปี พ.ศ. 1817 พ่อขุนนานเมืองพร้อมทั้งพระอนุชาคือพ่อขุนรามคำแหงแหงหาราช (ผู้เป็นไกรสของพ่อขุนศรีอินทราทิศ กษัตริย์พระองค์แรกของกรุงสุโขทัย ที่สถาปนาในปี พ.ศ. 1800) ได้ยกกองทัพไปตีหัวเมืองปักธ์ได้จนถึงเมืองพระเวียงซึ่งเป็นเมืองร้างเนื่องจากโรคระบาด ผู้คนต้องอพยพไปอยู่ตามป่าเขาลำเนาไพร คงมีแต่บุณนางผู้ดูแลเมืองอยู่บ้าง จึงสนองพระราชประสงค์ของหัวส่องพระองค์ที่จะอัญเชิญพระพุทธศิหิงค์มาอยังกรุงสุโขทัย (ประพันธ์ ตรีภรณ์ 2539, 58-62)

นอกจากนี้ภัยพิบัติต่างๆ ที่คร่าชีวิตผู้คนไปเป็นจำนวนมากในแต่ละปีทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบันที่วิทยาการต่างๆ ยังไม่สามารถให้ความมั่นใจในเรื่องของการมีระบบการเตือนภัยล่วงหน้า (Early Warning Systems) เพื่อบรรเทาปัญหาดังกล่าวได้ ภัยที่ว่า เช่นภูเขาไฟระเบิดหรือการประทุของภูเขาไฟและพ่นลาวาของมาจากการปลดปล่อยภูเขาไฟชนไห้หลบฯ ท่วมบ้านเรือนหรือสภาพแวดล้อมของชุมชนเมืองที่อยู่ในบริเวณดังกล่าวไม่สามารถตัดสินใจได้อีกต่อไป หรือกรณีแผ่นดินไหว ผลดังกล่าวเนื่องจากจะบั่นความเสียหายและคร่าชีวิตผู้คนเป็นจำนวนมากแล้วยังบั่นทอนต่อเศรษฐกิจโดยรวมของชาตินั้นเนื่องจากจะต้องใช้เงินในการบูรณะหลังจากเกิดภัยพิบัติ อุบัติภัยครั้งสำคัญเช่นแผ่นดินไหวที่เมืองโกเบ ในปี 2538 และแผ่นดินไหวที่อินเดียในปี 2544 (gap)

5) ปัจจัยความเสื่อมของเมือง

ได้แก่เหตุผลในเชิงวัฏจักรของการพัฒนาเมืองที่มีความเกี่ยวพันกับปัญหาสังคม และสิ่งแวดล้อม เช่นเกิดความแออัด และมีสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมจนทำให้เมือง หรือบ้านชุมชนนั้นไม่น่าอยู่อาศัยอีกต่อไป ผู้คนที่พอจะมีทางเลือกที่จะอพยพโยกย้ายถิ่นที่อยู่ หรือแหล่งดำเนินกิจกรรมไปแหล่งอื่น เช่นย่านชานเมืองที่มีราคาที่ดินกว้างขวาง และสภาพแวดล้อมที่ดีกว่า หรือมีสภาพความกดดันลดน้อยลงจากการมีวิถีชีวิตกึ่งชนบทตามแบบชานเมือง (สุมาลี วัฒนศิริพร 2535, 63)

([www.mpw.com/ MPW_Course_Urban_Decay_01.htm](http://www.mpw.com/MPW_Course_Urban_Decay_01.htm))

สรุปท้ายบท

ในการพูดในบทนี้จะอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในยุคตั้งแต่กรุงสุโขทัย เรื่อยมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเน้นในแง่ของการเมือง การปกครอง โดยมุ่งไปที่เมืองและการสร้างเมือง โดยคงเป้าหมายที่เอื้อต่อความเป็นเมือง โดยเฉพาะในด้านการศึกษาเป็นหลัก เช่น มีการจัดลำดับชั้นของเมือง นอกจากนี้ยังได้นำเสนอรายงานการศึกษาถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางประชากรของเมืองในช่วง พ.ศ. 2490-2510 และท้ายบทได้กล่าวถึงจุดร่วนของความเป็นเมือง ในเชิงสังคมตามแนวพุทธ คือ มีจุดร่วนของการสร้างบ้านแปลงเมืองและจุดชนบทของเมือง เป็นต้น

คิดและวิเคราะห์ท้ายบท

ประเด็นที่น่าสนใจในบทนี้คือ

- พัฒนาการในเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองในสังคมไทย
- ปัจจัยสำคัญที่มีส่วนในการสร้างและพัฒนาเมืองต่างๆ ของไทยในอดีต
- ความเหมือนและความแตกต่างของความเป็นเมืองในสังคมไทยในแต่ละช่วงของเวลาที่ผ่านมา
- สาระสำคัญในปัจจุบันและแนวโน้มของชุมชนเมืองในอนาคต
- ปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างบ้านแบบเมืองและความลั่นสะทöneของเมือง